

Klass: Magnoliopsida (tvåhjärtbladiga blomväxter), **Ordning:** Lamiales (plisterordningen), **Familj:** Orobanchaceae (snyltrotsväxter), **Släkte:** *Rhinanthus* (skallror), **Underart:** *Rhinanthus angustifolius* subsp. *apterus* - åkerskallra (Fr.) Hyl. **Synonymer:** *Rhinanthus reichenbachii* (Drejer) Wiinst., *Rhinanthus major* var. *apterus* Fr., *Rhinanthus major* f. *apterus* (Fr.) Hyl., *Rhinanthus major* ssp. *reichenbachianus*, *Alectorolophus apterus*, *Rhinanthus major* var. *hirsutus*, *Rhinanthus serotinus* ssp. *apterus* (Fr.) Hyl., *Rhinanthus serotinus apterus*, *Rhinanthus angustifolius* ssp. *apterus* (Fr.) Hyl.

Kännetecken

Åkerskallra är en av underarterna inom *Rhinanthus angustifolius*-komplexet, och är en sommarannuell, halvparasitisk ört. Habitueellt skiljer den sig från gräsmarksformerna *R. angustifolius* ssp. *angustifolius* (höstskallra) och *R. angustifolius* ssp. *grandiflorus* (äka höskallra) genom grövre och buskigare växtsätt och fler grenar. Blad- och blomkaraktärerna överensstämmer med huvudformens. Den säkraste skiljekaraktären gentemot denna utgörs av frönas vingkant, som hos åkerskallran är mycket smal eller (oftast) saknas helt. Blomningen inträffar i juni-juli och förökningen sker uteslutande med frön. Fröna uppges kunna vila många år i jorden.

Utbredning och status

Åkerskallran är känd från hela Sveriges kulturbygder nedom fjällen (ej Hälsingland). Dess utbredning förefaller tidigare ha sträckt sig från Skåne till Norrbotten, med viss tyngdpunkt i Västsverige och Norrland. Under detta sekel har den dock i det närmaste försvunnit från hela sitt forna utbredningsområde. Senaste åren är åkerskallran endast noterad från en handfull spridda förekomster, en i Blekinge, en i Halland, två i Västergötland, en i Bohuslän, en i Dalarna och en i Medelpad. Åkerskallran omnämns ofta i äldre källor som ett synnerligen svårartat ogräs och i inlandet kan på många håll denna form säkert ha varit betydligt vanligare än gräsmarksformerna. Dess exakta spridning i äldre tid är dock omöjlig att fastställa, då den endast sällan urskiljts i botanisk litteratur. Desto oftare omtalas den i skildringar av lantbruket och dess ogräsproblem. Samtliga former av *R. serotinus* har i norra Sverige för övrigt notoriskt sammanblandats med fjällskallran, *R. groenlandicus*. Åkerskallran har troligen haft en vidsträckt utbredning i hela norra Europa i äldre tid, men formen har sällan beaktats. Retzius nämner den som ett svårt plågoris i Sachsen. Utbredningen för artkomplexet som helhet sträcker sig från Island i väster till Ural i öster, med stänklökaler i södra Sibirien och en (införd?) förekomst i Nordamerika.

Ekologi

På ett herbarieark, med ett sekelgammalt åkerskallrebelägg från Värmland, har H. A. Fröding noterat: ”*Rh. apterus* är i Värmland tillfinnandes snart sagt överallt i *kulturbygden. Åtföljer rågen, havren, rödklövern, potatisen. Trivs lika bra på leråkrarna som vid vägkanterna och på torvjord och är den minst fordrande av alla Rh-formerna. Ett fullkomligt ogräs med alla dettas egenskaper*”. Liknande beskrivningar av åkerskallrans uppträdande finns upptecknade från hela dess forna utbredningsområde. Huvudsakligen har den förekommit i höstsådda rågåkrar på fuktigare mark, gärna på uppodlade torvmossar. Uppgifter om förekomster på svedjeland föreligger från Småland. Att åkerskallran verkligen varit mycket vanlig omvittnas av floraförfattare (främst från 1800-talet). Åkerskallran synes ha fått ett uppsving under 1800-talet, då stora arealer torvmark odlades upp i inlandet. Med tanke på de habituella variationer som åkerskallror av olika proveniens företer, kan man antaga att populationer av denna form kan ha uppstått oberoende av varandra, genom att vingade frön regelmässigt selekterats bort under många generationers frörensning. Då fröna normalt mognar långt före skörden och varje planta producerar i medeltal 300-400 frön, kan knappast åkerskallran ha varit helt beroende av ovingade frön (vilka vid rensningen ej blåser bort, utan hamnar i säden). Detta kan kanske förklara att former med rudimentära vingar, men inte helt ovingade, frön förekommer i t ex Västergötland. Åkerskallran uppges förr ofta ha vuxit tillsammans med bl a blåklint, flyghavre och råglosta. Skallrorna är rotparasiter på olika gräsarter, vilket säkert bidragit till deras skadlighet i åkrarna. Liksom höskallran synes åkerskallran idag sällsynt kunna växa i vägkanter (Västergötland) och efter järnvägar (Medelpad).

Hot

Åkerskallran torde tillsammans med klätt och råglosta höra till de växter som noterat den kvantitativt största tillbakagången i landet under detta sekel. Från att ha varit ett ”outrotligt ogräs” i stora delar av Norden, har åkerskallran idag så gott som helt försvunnit från området. Tillbakagången får tillskrivas effektiviserad frörensning under 1900-talets förra hälft och herbicidanvändningen under den senare. Då dagens populationer är mycket heterogena (materialet från Västergötland och Medelpad har t ex smal vingkant) bör en genetisk utredning rörande formernas status utföras, innan klara hotbilder kan formuleras. Enligt undersökningar i Umeå är det troligt att åkerskallran behöver tröskas på traditionellt sätt för att inkorsningar med höskallra skall kunna sorteras bort.

Åtgärder

För att utröna *Rhinanthus*-komplexets status bör en grundlig undersökning utföras, där äldre herbariematerial av ssp. *apterus* särskilt beaktas. Visar det sig att generna för vingkant helt har selekterats bort och den ovingade/smalvingade formen därmed krävt många generationers selektionstryck för att nå stabilitet, kan särskilda riktade bevarandeåtgärder komma att krävas. Tills vidare bör material av åkerskallran säkras i odling i ”allmogeåkrar” tillsammans med andra hotade åkerogräs. Ett åtgärdsprogram för åkerskallra (åkerogräs) ska upprättas och det kommer att ge förslag på fler lämpliga åtgärder. De kvarvarande förekomsterna bör övervakas av floraväktare.

Övrigt

En anledning till att åkerskallran ansetts som ett särskilt svårartat ogräs, är att dess frön, då de mals samman med säden och bakas till bröd, ”giva brödet en blåsvart färg och bitter smak. Det påstås ock at om kor deraf få äta, förlora de mjölken”. Enligt Andersson är en inblandning av 2% åkerskallrefrön tillräckligt för att göra brödet ”svartviolett till färgen samt fuktigt och kompakt”. Detta uppges bero på frönas innehåll av alkaloiden rhinanthin. Denna herostratiska berömmelse har renderat åkerskallran en plats i Byggningsabalken av år 1734, där den nämns bland sådana ogräs, vilkas frön ”äro förbudne at så i annans åker vid svårt vite, at bli ärelös, uprätta skadan och böta 50 dlr för hvar och en åker som han förderfva velat”. Det äldsta belägget för åkerskallra i Sverige härrör sig från V. Skrävlinge i Skåne. Vid utgrävningar 1971 av huslämningar från 1600-talet, påträffades i sädeskornsprover frön av ssp. *apterus*. Husen antas ha tillhört Gustav Horns svenska här, som 1644-45 belägrade Malmö. Åkerskallran odlas för närvarande aktivt i Yxnås kulturresevat i Västergötland, där material från Udenäs i Tiveden sås ut med råg och skördas på traditionellt vis. Material från Dalarna (Ore) har odlats och tröskats på gammalt vis vid Arkeologiska institutionens försöksodling vid SLU i Umeå. Åkerskallran har fordom kallats skälla, skaller, skallerfrö, skallergräs, penningegräs och skjjerfrö, namn som den väl åtminstone delvis delat med övriga skallror. I litteraturen har åkerskallran tidigare gått under namnen *Rhinanthus crista galli*, *R. Reichenbachii*, *R. major f. aptera* och *R. major f. aelectrolophus*. Utländska namn – DK: Rug-skjaller, FI: Rikkalaukku.

Litteratur

- Andersson, G. 1890. Studier öfver ogräsvegetationen på sydsvenska torfmossar. Svenska mosskulturföreningens tidskrift N:o 1.
- Aspegren, C.G. 1817. Om ogräsen i Blekinges åkrar. Blekinge läns Hushållstidning.
- Bertilsson, A. m fl 2002. Västergötlands flora. Lund.
- Birger, S. 1908. Härjedalens växter. Stockholm.
- Blomgren, E. 2005. Floraväktarverksamheten i Bohuslän. Årsrapport 2004. Föreningen Bohusläns flora.
- Bohlin, P. 1923. En undersökning rörande de viktigaste ogräsarternas olika frekvens och relativa betydelse som ogräs inom Sverige. Centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet, Medd. nr. 239.
- Bratt, L., m fl 1993. Hotade och sällsynta växter i Dalarna. Dalarnas Botaniska Sällskap.
- Bratt, L. 2001. Floraväktarverksamheten i Dalarna. Trollius 28: 5–39. Byggningsbalken Kap. VIII, 4§.
- Carlsson, Å. 1995. Lite råg och mycket skallra. Svensk Bot. Tidskr. 89: 33–36.
- Ekbaeck, A. 1828. Utförlig beskrivning öfver Locknevi lovl. församling.
- Elmqvist, C.F. 1874. Norrköpings-traktens fanerogamer och ormbunkar.
- Fischerström, J. 1761. Anmärkningar om Södra Halland. KVA:s handlingar.
- Georgson, K. m fl 1997. Hallands flora. Lund Hartman, C. 1866. Landskapet Nerikes flora. Örebro.
- Hjelmqvist, H. 1972. Ett sädeskornsfynd från Skånes 1600-tal. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1972.
- Hård av Segerstad, F. 1952. Den värmländska kärlväxtfloras geografi. Göteborgs Kungl. Vetenskap- och Vitterhets-samhälles Handlingar. 6:e följd. Ser. B. Band 7.
- Jessen, K. & Lind, J. 1922–1923. Det Danske Markkruddts Historie. Det kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, naturv. og mathem. Afd. 8 Række. VIII. Köbenhavn.
- Knutsson, T. m fl 1997. Försvunna, hotade och sårbara kärlväxter på Öland. Krutbrännaren. Suppl. 2.
- Korsmo, A. 1981. Korsmos ogräsplanscher.
- Ljunggren, R. 1913. Åkerburk och boskapskötsel i Laske-Vedum. Svenska landsmål & svenskt folkliv. Hft. 1.
- Lyttkens, A. 1885. Om svenska ogräs. Deras förekomst och utbredning.
- Løjtnant, B. & Worsøe, E. 1993. Status over den danske flora 1993. G.E.C. Gads Forlag, Kopenhagen.
- Pedersen, A. 1963. Scrophulariaceernes og Orobanchaceernes udbredelse i Danmark. Bot. Tidsskr. 59: 1–140.
- Petersson, J. 1998. Hotade växter på Gotland. Del 1: Försvunna och akut hotade arter. Rindi 18: 4–43.
- Retzius, A.J. 1776. Utkast til en Afhandling om Ogräs i Skånska Åkrar. Physiografiska sällskapets handlingar, del 1.
- Rydberg, H & Wanntorp, H.-E. 2001. Sörmlands Flora. Botaniska Sällskapet i Stockholm.
- Sandberg, A.-R. 2005. Åkerskallra på Mölarp ö. Calluna 22 (4): 20.
- Sahlin, E. 2005. Floraväktarverksamheten i Västergötland. Årsrapport 2004. Calluna 22 (2): 1–49.
- Sjöstrand, G. 1850. Enumeratio plantarum, in Ölandia sponte nascentium. Svensson, N. 1923. Åkerbrukets terminologi i Laxarby i norra Dalsland. ULMA nr. 14805. Uppsala.
- Wahlenberg, G. 1806. Utkast till Gotlands Flora. Uppsala.

Författare

Tomas Ljung 1995. ©ArtDatabanken, SLU 2007.